

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра культурології

КОЛОДИНСЬКА ВІКТОРІЯ ВІКТОРІВНА

**ЛЮДИНА І КУЛЬТУРА У ФІЛОСОФІЇ ГРИГОРІЯ САВИЧА
СКОВОРОДИ**

Спеціальність: 034 «Культурологія»
Освітньо-професійна програма Культурологія
Робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр»

Науковий керівник:
СОХАЦЬКА ОКСАНА АНАСТАСІЇВНА,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри культурології

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № _____

засідання кафедри культурології

від _____ 202_ р.

Завідувач кафедри

(_____) Москвич О. Д.

(підпис)

ПІБ

ЛУЦЬК – 2024

Анотація

Колодинської Вікторії Вікторівни

Людина і культура у філософії Григорія Савича Сковороди

Дослідження охоплює аналіз поглядів Сковороди на природу людини, її роль у культурному контексті та взаємодію з культурною спадщиною. Основні аспекти включають ідеї філософа щодо формування особистості під впливом культурних цінностей, роль освіти та саморозвитку у цьому процесі, а також взаємодію індивіда з культурним спадком.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості використання філософської концепції Григорія Сковороди для активного впливу на сучасне суспільство. Розуміння взаємодії людини та культури за його унікальними поглядами може стати фундаментом для розвитку освіти, культурної політики та міжкультурного взаєморозуміння. Врахування цих ідей може сприяти формуванню гармонійної особистості, вирішенню проблем ідентичності та сприяти збереженню культурних цінностей в умовах глобалізації. Також, результати дослідження можуть служити важливим інструментом для культурологів, філософів та освітян у впровадженні нових підходів до формування свідомості та громадянської активності в сучасному суспільстві.

Ключові слова: *взаємозв'язок, взаємовплив, самопізнання, культура, філософія, духовність.*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПРОБЛЕМА СУТНОСТІ ЛЮДИНИ У ТВОРЧОСТІ Г. С. СКОВОРОДИ	
1.1. Принцип самопізнання – центральний принцип філософії Г. С. Сковороди.....	6
1.2. Особливості поглядів мислителя на душевно- духовне життя людини.....	9
1.3. Вчення про дві натури і три світи як шляхи досягнення істинного щастя.....	14
1.4. Людина – центр макрокосмосу та Біблії.....	19
РОЗДІЛ 2. СВІТ КУЛЬТУРИ У ТВОРЧОСТІ Г. С. СКОВОРОДИ	
2.1. Особливості художньої й філософської творчості Г. С. Сковороди.....	23
2.2. Культура як символічний світ у творчості мислителя.....	27
2.3. Етична спрямованість вчення Сковороди.....	31
РОЗДІЛ 3. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК І ВЗАЄМОВПЛИВ ЛЮДИНИ І КУЛЬТУРИ	
3.1. Принцип «нерівної рівності» як ідеал міжособистісного спілкування.....	36
3.2. Утвердження духовності як адекватного середовища людського існування.....	39
3.3. Культура як реальність духу.....	43
ВИСНОВКИ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	50

ВСТУП

Людина завжди прагнула розкрити себе та свій внутрішній світ через творчість, намагаючись знайти відповіді на питання свого існування та взаємодії з навколишнім світом. У цьому контексті особливе місце займає філософська спадщина Григорія Сковороди – видатного українського мислителя XVIII століття, який не лише висловлював власні уявлення про сутність людини та її спілкування з оточуючим середовищем, але й розглядав ці аспекти через призму культурних витоків.

Сковорода, як філософ і педагог, висловлював ідеї, які переплітались з українською філософською традицією та вносили свій унікальний внесок у світовий філософський дискурс. Він докладав зусиль для розуміння глибинних зв'язків між людиною та культурою, виявляючи справжню сутність існування через призму власної творчості.

Дане дослідження має на меті розкрити ключові аспекти філософської концепції Григорія Сковороди, зосереджуючись на його уявленнях про роль людини в культурному просторі та взаємодії з культурним спадком. Аналізуючи творчий доробок цього великого мислителя, я спробую розкрити глибокий зміст його філософських уявлень і відзначити їхнє значення для сучасного розуміння взаємозв'язку людини та культури.

Актуальність теми «Людина та культура у творчості Г. Сковороди» визначається не лише історичним значенням філософського доробку самого Григорія Сковороди, але і його потужним впливом на сучасне розуміння людської ідентичності, культурної спадщини та взаємодії індивіда зі світом.

На сучасному етапі розвитку суспільства, коли глобалізація та технологічні зміни визначають новий контекст людської екзистенції, вивчення філософських поглядів Г. Сковороди набуває особливого значення. Його унікальний підхід до аналізу взаємодії людини та культури дозволяє збагатити

сучасне розуміння цих понять, враховуючи глибокий контекст культурних цінностей.

Заслуговує уваги ідея Г. Сковороди про важливість освіти та саморозвитку як основного елементу формування особистості. В контексті сучасних викликів, пов'язаних з розвитком інформаційних технологій та швидкими змінами у соціальному оточенні, його переконання в необхідності виховання гармонійної, морально високої особистості стає актуальним і відкриває нові перспективи для розуміння ролі культури у формуванні сучасної людини.

Крім того, дослідження філософії Г. Сковороди дозволяє краще розуміти і вирішувати актуальні проблеми сучасного суспільства, такі як втрата культурної ідентичності, глобальна міграція та міжкультурне спілкування. У світлі його поглядів виникає можливість вдумливо аналізувати сучасні тенденції та знаходити конструктивні відповіді на виклики сучасності, зберігаючи при цьому глибинний зв'язок із культурним корінням.

Наукова новизна полягає у дослідженні та аналізі філософської спадщини Сковороди, як ключового елемента, що включає в себе його унікальні погляди на сутність людської ідентичності роль освіти та саморозвитку, а також взаємодії з культурним середовищем. Дослідження спрямоване на розкриття актуальності цих ідей для сучасного суспільства та їхнього впливу на вирішення сучасних культурних викликів.

Метою дослідження є всебічний аналіз концепту людини та культури у творчості Григорія Сковороди.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі *завдання*:

- Принцип самопізнання - центральний принцип філософії Г. С. Сковороди.
- Особливості поглядів мислителя на душевно- духовне життя людини.
- Вчення про дві натури і три світи як шляхи досягнення істинного щастя.

- Людина-центр макрокосмосу та Біблії.
- Особливості художньої й філософської творчості

Г. С. Сковороди.

- Культура як символічний світ у творчості мислителя.
- Етична спрямованість вчення Сковороди.
- Принцип «нерівної рівності» як ідеал міжособистісного спілкування.
- Утвердження духовності як адекватного середовища людського існування.
- Культура як реальність духу.

Об'єктом дослідження є особливості філософської концепції Григорія Сковороди, спрямована на розуміння взаємодії людини та культури.

Предметом дослідження є вивчення взаємозв'язку і взаємовпливу людини і культури на основі аналізу творчої спадщини Григорія Сковороди.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості використання філософської концепції Григорія Сковороди для активного впливу на сучасне суспільство. Розуміння взаємодії людини та культури за його унікальними поглядами може стати фундаментом для розвитку освіти, культурної політики та міжкультурного взаєморозуміння. Врахування цих ідей може сприяти формуванню гармонійної особистості, вирішенню проблем ідентичності та сприяти збереженню культурних цінностей в умовах глобалізації. Також, результати дослідження можуть служити важливим інструментом для культурологів, філософів та освітян у впровадженні нових підходів до формування свідомості та громадянської активності в сучасному суспільстві.

РОЗДІЛ 1

ПРОБЛЕМА СУТНОСТІ ЛЮДИНИ У ТВОРЧОСТІ Г. С. СКОВОРОДИ

1.1. Принцип самопізнання - центральний принцип філософії Г. С. Сковороди.

Принцип самопізнання є основою філософії Григорія Сковороди, найвидатнішого українського філософа XVIII століття. Українська філософська традиція того часу визначалася творчістю мандрівних дяків, які, переймаючи інтелектуальні знання від Києво-Могилянської академії, виявляли глибоке розуміння народної культури. Їхні твори поєднували філософські аспекти з реальними життєвими реаліями [2].

Мандрівні дяки, найбільше Климентій Зіновійв, віддзеркалювали у своїх творах українську ментальність та прагнення до волі, що відзначало козацьку спадщину. Їхні твори, як культурні комунікатори, сприяли поширенню різноманітних ідей, включаючи філософські.

У цьому контексті важливо розглядати появу та творчість Григорія Сковороди як важливий етап у розвитку української філософської традиції. Його біографія свідчить про те, як він вріс у складний історичний період, пов'язаний з руйнуванням козацьких інститутів та інкорпорацією українських земель до Російської імперії. Г. Сковорода став символом філософії, а його творчість виражала бажання втекти від реальності та пошук власного шляху [2].

Філософія Сковороди базувалася на принципі самопізнання, що визначало його унікальний підхід до життя. Він визначав своєрідну культуру мандрування, яка об'єднувала народні традиції і шкільну вченість. Сковорода втілював у собі ідею свободи та постійного пошуку істини, ставши тим самим філософським лідером свого часу.

Таким чином, Григорій Сковорода, як мандрівний філософ, вніс вагомий внесок у розвиток української культури та освіти, визначаючи себе як символ філософії та свободи в умовах історичних турбулентностей.

У сучасних умовах значущі зміни у життєвих переконаннях та цінностях українців, особливо в контексті подій в Україні, роблять проблему самопізнання актуальною. Ця проблема включає в себе осмислення та самоідентифікацію, а також пошук гармонії та визначення свого місця в суспільстві. У цьому контексті концепція Григорія Сковороди може стати цінним зразком для сучасного українця у розумінні себе та пошуку свого шляху в житті [2].

Г. Сковорода, так само як і Сократ, покладав великий акцент на діалог з іншими та з власною свідомістю у контексті самопізнання. Його центральний принцип «Пізнай самого себе» визначає початок самопізнання, вже відомий ще з давнини. Самопізнання для Г. Сковороди – це реальний шлях наближення до Бога шляхом вивчення власної внутрішньої суті.

За традиціями східнохристиянської філософії, Г. Сковорода розглядає акт самопізнання як процес, який призводить до розуміння найглибше частини людського серця – Бога. Його мета – розкрити самої людині її справжню сутність та знайти опору в Бозі. Цей процес призводить до відкриття для людини власної ідентичності, самовдосконалення та надання життю сенсу.

Ключовим аспектом концепції самопізнання від Г. Сковороди є «сродність» – природний нахил до певного роду діяльності, який визначається Богом. Знаходження цієї «сродності» призводить до стійкого щастя, але передбачає попереднє самопізнання та осмислення внутрішньої, духовної суті, що відоме як «друге народження» [2].

Однак, у сучасному світі виникає проблема «швидкого вибору», коли люди часто обирають свій шлях до самопізнання лише після зробленого вибору в житті. Г. Сковорода підкреслював, що справжнє щастя полягає у виборі та виконанні того, що відповідає внутрішній «сродності».

Таким чином, сучасний українець має взяти на увазі концепцію самопізнання Г. Сковороди, яка пропонує поєднання діалогу з самим собою та вибору, спрямованого на виявлення внутрішньої суті та призначення.

В. Ільїн, розглядаючи дану тематику, вказує на той факт, що філософія Г. С. Сковороди, відома як «філософія серця», визначає екзистенціальну позицію людини. За цією концепцією, незалежно від різноманіття її зовнішніх дій та залежності, людина залишається тотожною самій собі, розкриваючи структуру своєї особистості і створюючи нову систему цінностей. Ця філософія ґрунтується на принципах персоналізму та динамізму, які покладають у центр уваги живу особистість та розглядають її буття як постійне творення самої себе [15].

Важливо відзначити, що самопізнання, за принципами Г. Сковороди, вимагає великих зусиль. Не кожна людина готова прикладати ці зусилля, боротися з лінощами, страхом перед невизначеністю та можливістю обрати невірний шлях. Українському суспільству це стає ще складнішим через відсутність стабільності, невизначеність у майбутньому, та зміну у прийнятих раніше життєвих цінностях.

Отже, сучасному українцеві, в умовах складних змін у життєвих поглядах, важливо знайти самого себе, зрозуміти власну сутність, досягнути гармонії з собою та знайти своє місце в суспільстві. У цьому контексті, концепція Г. Сковороди може служити взірцем для осмислення та самоідентифікації. Відповідно до цієї концепції, важливо залишати серце відкритим, не втрачати зв'язок з Богом, розглядати свої вчинки в контексті вічності та виявляти внутрішній потенціал, не піддаючись стереотипам чи зрушенням суспільних цінностей.

Завдяки цим принципам, Г. Сковорода може вказати сучасному українцеві шлях до самопізнання, самовизначення та пошуку власного місця в житті, надаючи опору для досягнення цієї мети в умовах складних викликів [15].

Принцип самопізнання, що є центральним у філософії Григорія Сковороди, розкривається як ключова складова для осмислення та самоідентифікації людини. Згідно з концепцією Сковороди, важливо виявити «філософію серця», яка дозволяє людині залишатися тотожною самій собі в умовах різноманіття зовнішніх впливів та діяльності.

Цей принцип визначає екзистенціальну позицію особистості, розглядаючи її як постійне творення себе. Відзначається, що самопізнання вимагає великих зусиль і боротьби з лінощами, адже це визначальний етап у визначенні нових систем цінностей.

Сучасному українцеві, в умовах складних змін у життєвих поглядах та невизначеності майбутнього, принцип самопізнання за Г. С. Сковородою може слугувати напрямком для знаходження власного шляху. Залишати серце відкритим, не втрачати зв'язок з внутрішнім потенціалом та звертатися до вічних цінностей допомагає людині не загубити себе в сучасних реаліях.

1.2. Особливості поглядів мислителя на душевно- духовне життя людини

У творчості видатного філософа Григорія Сковороди виявилася глибока рефлексія над проблемами духовності та душевного життя людини. За словами мислителя, духовність може бути порівняна з краплею, в якій відбивається та віддзеркалюється весь макрокосм природи й суспільства [25].

Людина, за концепцією Сковороди, представляє собою мікрокосм, що об'єднує у собі два принципи – тлінне та нетлінне. Він підкреслює, що справжня сутність життя полягає в духовному, і плоть не має істинного значення. Філософ стверджує, що людина народжується двічі: фізично та духовно. Друге народження, згідно з його вченням, відбувається через пізнання та усвідомлення своєї духовної природи.

Зазначаючи, що серце є центром духовної сутності людини, Г. Сковорода наголошує, що справжню людину визначає не кров і плоть, а її духовна

сутність. Перетворення духу відбувається через відмову від тілесного та реалізацію себе в душі. Це відкриває шлях до знаходження істинного буття.

За словами Сковороди, духовна людина формується через усвідомлення та самопізнання своєї істинної духовної природи, визначення свого призначення у світі. Його філософія стала не лише пошуком і визначенням українським народом свого місця в суспільно-історичному процесі, але і заклик до гуманізму та розвитку власних духовних цінностей [25].

Пройшовши важкий шлях внутрішньої боротьби з зовнішнім «світом», Григорій Сковорода дійшов висновку, що стан духу людини має вирішальний вплив на всі аспекти життя. Він вважав, що «коли дух людини веселий, думки спокійні, серце мирне – то й усе світле, щасливе, бажане...».

У своїх творах Григорій Савич писав про свободу духовної людини, яка, його переконанням, може летіти у вишину, глибину і ширину безмежно. Ні гори, ні ріки, ні пустелі не становлять перешкоди для духовної свободи. Він розглядав духовну людину як того, хто має провидіння, передбачає таємниче глибоке, вміє заглядати в минуле і проникати у майбутнє [25].

Філософ Григорій Сковорода попередив свій час, залишивши у спадщину ідеї, які і сьогодні вказують на можливі шляхи вирішення проблеми врятування духовності, життя та цивілізації. Він підкреслював, що шлях до внутрішнього духовного розвитку також проходить через моральне вдосконалення людини, чії якості (розум, знання, працьовитість, віра, милосердя, справедливість) визначають її цінність і виявляються в справах.

В переконаннях Григорія Сковороди щодо духовно-душевного життя людини ключовим елементом є широкий спектр визначень, який виходить за рамки зовнішніх ознак чи характеристик. Він наголошує на тому, що сутність людини не визначається «тілесністю» чи зовнішніми проявами, але в її «духовності», яку він визнає як «правду Божу» [25].

Сковорода переводить увагу з «багатства і чинів», «мирських почестей та грошей» на внутрішню духовність людини, яку він розглядає як «божественну силу». Він підкреслює, що справжня людина проявляється у своїй «внутрішній»

сутності, де «провидіння», «істина» та «доброта» виникають від «божественної сили».

Філософ ставить під сумнів пошуки сутності людини в матеріальних цінностях, наголошуючи на мудрості серця, доброчесності та морально-етичних нормах. Важливо відзначити, що для нього справжню людину слід шукати не поза нею, а в самій людині, у її внутрішній сутності. Він підтримує, що внутрішнє духовне «зовні непривабливе і зневажливе», але водночас «поважне і прекрасне» [25].

Григорій Сковорода розглядає духовну сутність людини у різних вимірах, таких як «образ Божий», «слава», «світло», «воскресіння», «життя», «шлях», «правда», «світ», «доля» і «істина». Для нього Христос не є сином Божим, але «сином людським», що символізує істинну людину, яка існує у своїй духовній сутності [25].

Філософія Григорія Сковороди підкреслює важливість віри в серці, розглядаючи її як акт волі та розуму, спрямований на розкриття божественних таємниць духовного світу. Віра в Христа, за його думкою, є витокom віросвідомості, який допомагає людині розуміти істину, добро і красу, що надає життю цінність та сенс.

Для Григорія Сковороди Бог представляє собою «субстанцію, не обмежену формою, ідентичну природі як дивовижне природне устрій,» як вказує В. Шевчук. За його переконанням, рай і пекло не існують у космосі чи на Землі, але вони присутні в кожній людській істоті, де відбувається вічне змагання. Отже, душевний світ стає перемогою раю над злом, а рух до Бога є прагненням побудувати гармонійне суспільство. Бог існує не поза людиною, а в її власному внутрішньому світі, аналогічно його присутності в усьому живому [25].

Григорій Сковорода, через свій власний приклад, пропонує варіант буття людини, яка визволяється від атрибутів світського життя та відмовляється від культу матеріального багатства. Незважаючи на різноманіття його біографії,

Григорій Сковорода формує єдиний наратив «душі», виходячи за межі тодішньої раціоналістичної методології.

Сковорода вказує на те, що унікальність людини полягає не в «позитивних» характеристиках, а в її внутрішньому, духовному світі. Внутрішній світ людини формується індивідуальним життєвим досвідом, пам'яттю про минуле та бажаннями, проєктами та мріями щодо майбутнього. Глибоке проникнення в глибини людського існування дозволяє Г.Сковороді віддавати ключову роль «серцю», яке є центром самопізнання, доброчинності та щастя [25].

Розглядаючи відчуження, яке призводить до духовного і морального спустошення людини, він підкреслює, що нагромадження знань та матеріальних благ не рятує людину, а може, навпаки, сприяти її розпаду. Таким чином, філософія для нього не повинна обмежуватися лише технічними аспектами. Г.Сковорода стверджує, що щастя, яке він розглядає як «Царство Боже», знаходиться всередині нас і не залежить від зовнішніх обставин. Згідно з його переконанням, щастя слід шукати в душі, серці та любові.

Таким чином, філософія Григорія Сковороди, виходячи за межі свого часу, підкреслює важливість внутрішнього світу людини, її духовності та самопізнання у шляху до щастя. Звернення Сковороди до «голосу серця» визначає початок його людиноцентризму на національній основі, виступаючи альтернативою раціоналістично-об'єктивістському підходу. Цей підхід підкреслює принципову важливість індивідуально-особистісної та культурно-багатоголосої унікальності людського існування. Г.Сковорода наголошує на необхідності для людини розуміти своє місце у світі та власне призначення, знаходити загальнолюдське та сенс у власному житті.

Для мислителя втрата самої суті людини не полягає у турботі про «тілесні» нестатки, а у перенасиченні ними та в забутті моральних потреб. В ідеалі людиноцентризм Г.Сковороди виявляється у володінні почуттям міри, що визначається задоволенням малим. Він ставить у контекст твердість та

здоров'я серця, а водночас засуджує задрість як джерело всіляких пристрастей та незаконних дій.

Крім іншого, однією з ключових аспектів світогляду Григорія Сковороди є визначення системи цінностей. За словами мислителя, цінності існують лише в тих людей, які виступають як індивіди, відрізняються абсолютною силою обов'язковості та «універсальністю». Він акцентує на загальних аксіологічних роздумах, що базуються на феноменологічному підході до цінностей [25].

Зазначені погляди Григорія Сковороди можна включити до системи етичних цінностей, яку розробив О. Кульчицький. Ця система охоплює основні цінності, пов'язані з «Я», соціальним оточенням, а також світом та реальністю. Вони об'єднують любов до себе, до ближніх та єдність людини із світом.

Важливим елементом є концепція «нової людини» Григорія Сковороди, яка повинна керуватися високими ідеалами, бути вільною від гніту та обладнаною «орлиними крилами», «оленячою сутністю» та «відважністю лева». Він ставить перед собою завдання визволити цю «нову людину» від фізичного та духовного рабства, вбачаючи шлях до цього у внутрішньому світі самої людини, де «серце є істинний Бог» [25].

Проблема «діяльності» серця пронизує всі роздуми Григорія Сковороди та впливає на всі аспекти його філософської системи. Філософ розглядає розвиток інтелектуальних здібностей людини як одне з ключових завдань виховання. Важливою частиною цього процесу є розвиток пам'яті, яку він порівнює з «серцем», яке є «оком» та «сонцем», що не заходить і просвічує Всесвіт.

Крім того, об'єктом виховання повинно стати також «серце» людини. Якщо виховання інтелекту звернене до розуму, то виховання моральних якостей опосередковується через «серце». Концепція «серця» виникає з розумінням Г. Сковородою світу як напруженого діалогу людини з Буттям.

Філософ вважає, що розгадати суть всього світу в цілому — завдання надто космічне. Проте можна розгадати значення світу для людини, розглядаючи її як центр світу. Пізнання сутності космічного світу збігається з

пізнанням самої себе. Г. Сковорода підкреслює, що те, що не належить людині, завжди буде для неї примарним.

Для реалізації цього прагнення важливо «розбудити» своє «серце». Людина повинна виходити зі свого «внутрішнього», яке є «невидимою сутністю», але завжди живою. Філософія «екзистенції серця» Г. Сковороди передбачає велике передбачення для філософії людиноцентризму, яка прагне наблизитися до неперехідних цінностей та розкрити таємницю людини.

В ідеалі розкриття таємниці людини відбувається через «пізнання себе». Людина повинна почути себе, збагнути власну міць, увійти в хоромину свою та повернутися в дім свій. Г. Сковорода закликає пізнати у собі другу людину, і це стає головним кредо його філософського уявлення про людину. Ці настанови сьогодні підсилюють значення філософії людиноцентризму в усіх сферах соціального, культурного, політичного та суспільного буття.

1.3. Вчення про дві природи і три світи як шляхи досягнення істинного щастя

Однією з основних проблем у філософії Григорія Сковороди є розглядання питання про людину, її щастя і засоби його досягнення, що органічно впливає з його вчення про дві природи та три світи. Ця концепція визначає об'єктивний ідеалізм філософської позиції даного мислителя [21].

Онтологічною основою філософії Сковороди є ідея трьох світів та двох природ: видимої (тварь) та невидимої (Бог). Цей основний принцип підкреслює важливість обох аспектів – матеріального та духовного. У своїх творах, зокрема в «Наркісі» (1767), Сковорода підкреслює, що невидима природа (Бог) є основою і таємницею в усьому існуючому.

Для Сковороди матеріальний та невидимий світи тісно пов'язані і існують всюди. Також ключовою є ідея, що невидима природа (Бог) є закономірністю, що лежить в основі матеріального світу. Важливо відзначити, що для філософа невидима природа не лише втілює в собі Бога, але є також законом природи, який не піддається руйнуванню [21].

Видима природа, або тварь, становить супротивник невидимої природи. Сковорода характеризує матерію як те, що залежить від невидимості, і, отже, вона може бути істинною лише у випадку вічності. Філософ вважає, що у всьому існує дві сутності — невидима (Божа) та видима (матеріальна).

Розрізнення між сутністю та явищем також є важливим аспектом філософської системи Сковороди. Він визнає об'єктивний ідеалізм, залишаючи місце для духовної природи та матеріального світу. Форма і матерія виступають як протилежності, і вони співвідносяться як невидиме та видиме, сутність та явище.

Концепція трьох світів Григорія Сковороди вказує на існування великого світу (макрокосмосу), малого світу (мікрокосмосу, або людини) та символічного світу (біблії, міфології). Ці світи взаємодіють, утворюючи цілісну філософську картину світу за вченням Сковороди [21].

Поділ світу на його різновиди, також відомий як розділ на видиму та невидиму природу, має своє коріння в античній філософії. Тут вже висловлювалася ідея про тотожність людини з всесвітньо-космічною субстанцією. За цією концепцією людина розглядалася як малий світ, мікрокосмос, який відтворює всі особливості великого світу, макрокосмосу.

Великий світ, згідно з вченням Григорія Сковороди, представляє весь світ речей, Всесвіт, який розглядається як безкінечний і безмежний. Важливо відзначити, що цей Всесвіт складається з безлічі світів, що існують паралельно [21].

Сковорода розглядав єдність чотирьох елементів – вогню, повітря, води і землі – як основу всіх матеріальних речей, відзеркалюючи вчення Арістотеля, що слугувало джерелом цієї концепції. Застосовуючи це вчення до мікрокосмосу, тобто людини, Сковорода переконував, що збереження тілесного здоров'я залежить від гармонії цих чотирьох елементів.

Позитивною особливістю пантеїстичного світогляду Григорія Сковороди є його вчення, насичене діалектикою. За його думкою, у великому світі всі речі постійно перебувають у русі, що ґрунтується на протилежностях.

Філософський погляд Сковороди можна охарактеризувати як ідеалістичний пантеїзм у своєрідній формі, який переходить від теїзму до матеріалізму через об'єктивний ідеалізм.

Мікрокосмос, що представляє собою людину за вченням Сковороди, визначається концепцією двох натур: видимої і невидимої. Таким чином, в людині існують духовний і матеріальний аспекти, тлінне і вічне. Згідно з філософією Сковороди, людина досягає справжності, розуміючи та пізнаючи свою внутрішню природу.

Для Сковороди щастя є найважливішим аспектом людського існування. За його вченням, щастя базується на невидимості і не залежить від матеріальних аспектів. Для філософа щастя – це світ душевний, пізнання самого себе. Людина повинна визначити свою природу і обрати сферу діяльності, яка відповідає цій природі.

Відношення Сковороди до Біблії відображається в його уявленнях про символічний світ. Для нього Біблія та міфологія є засобами розпізнання внутрішніх законів, які визначають буття. Він розглядає біблійні сюжети як притчі, які узагальнюють пізнавальний та моральний досвід людства.

Отже, вчення про дві натури і три світи відображає глибокий погляд Григорія Сковороди на природу людини, світовий лад та шляхи до досягнення істинного щастя. Філософ розглядав Біблію лише як алегорію, через яку він створював утопічну картину ідеального морального світу. Особливу увагу приділяючи людині, він розглядав всі три різновиди світу. Григорій Сковорода здобув освіту в Києво-Могилянській академії, де освоїв ключові ідеї імперативних лекцій, а самостійно доповнивши знання отримані в академії, узгоджував світоглядні висновки М. Коперніка та досягнення науки і техніки в пізнанні Всесвіту.

Його цікавлення відрізнялись від акцентування уваги сучасників на природознавстві, зосереджуючись замість цього на людинознавстві та питаннях людського щастя. Сковорода вибрав інший шлях в просвітництві XVII-XVIII століть [21].

У своєму світогляді він поєднував наукові факти про природу з міфологічними уявленнями з середньовічних тваринних і рослинних «Фізіологій» або «Бестиаріїв». Шляхом злагодження наукових фактів з міфологічними елементами, він визнавав їх морально-практичну значущість та здатність до внутрішнього пізнання речей.

Засновуючи своє філософське вчення на концепції трьох світів і двох натур, Григорій Сковорода встановив людину та питання досягнення нею істинного щастя в центрі своєї системи.

Філософ високо цінував Біблію, розглядаючи її як один із трьох світів, що формують структуру всесвіту. За його переконанням, ці світи включають макрокосм - навколишній світ, мікркосм - світ людини («Людина - це маленький світ»), і світ символів - Біблія. Вони знаходяться у постійному русі та взаємозв'язку, і пізнання будь-якого з них є ключем до розуміння інших. Філософ стверджував, що початок пізнання слід розпочати з самопізнання, і тому його заклик «Пізнай себе» лунає у бесідах з кожним співрозмовником.

Теорія двох натур також виявляється важливою в його філософії. Кожну людину та явище світу він розподіляв на дві натури: зовнішню, темну, низьку та внутрішню, істинну, божественну, високу. Філософ вважав, що цей поділ застосовується до всього, включаючи віру в Бога. Він розрізняв віру в Бога як просте усвідомлення його існування і внутрішню віру, яка виявлялась у любові, довірі та житті в Бозі. Перша є зовнішньою, друга - внутрішньою, істинною, божественною [1].

Ці ідеї ілюструються рукописами Сковороди, малюнками художника Юрія Киянського, такими як «Дві жінки (зовнішня і внутрішня натура)», «Янгол з душею вовка і ягня», а також мініатюрою «Древо пізнання добра і зла» з XII століття, ксилографією Коленова «Світ ловив мене, але не спіймав», а також книгами та альбомами [1].

В рамках ідеї переходу від однієї натури до іншої стає зрозумілим ще один важливий комплекс ідей вчення Григорія Сковороди - його концепція трьох світів (всесвіту, людини і символічного світу, пов'язаного з Біблією).

Основою для виділення цих трьох світів і забезпечення непорушності теорії трьох світів є вчення про дві натури, оскільки воно пояснює світ з точки зору вічності, що означає універсальність. Таким чином, світ сприймається Богом, для якого не існує різниці між великим і малим, і йому не потрібно вивчати цей світ, оскільки його власна природа тотожна природі всесвіту.

Вчення про три світи є поглядом на буття з людської позиції, оскільки людина, відчуваючи свою відокремленість від світу, усвідомлює свою роль як світ. Таким чином, Сковорода визначає два світи: один - це людина, а інший - все оточуюче. Щоб розмежувати їх, він використовує терміни «мікрокосм» (людина) і «макрокосм» (всесвіт).

Крім цих двох світів існує ще третій, необхідний для того, щоб надати допомогу в пізнанні світу людині. Цей третій світ - це світ символів, які ведуть людину до божественного світу. У цьому контексті легко зрозуміти, чому Сковорода асоціює символічний світ саме з Біблією [21].

Вчення Григорія Сковороди про дві натури і три світи відкриває перед нами глибокий філософський погляд на природу людини та її шлях до істинного щастя. Ця концепція відзначається несподіваним злиттям наукових даних про природу з міфологічними та символічними уявленнями, які глибоко коріняться в давніх традиціях.

Філософ розглядає світ як єдину систему, поділену на дві натури - зовнішню та внутрішню, що є відображенням розділення на макрокосм та мікрокосм. Вчення Сковороди про три світи включає всесвіт, людину і символічний світ, який представлений Біблією. Ці світи взаємодіють і визначаються триєдністю філософського підходу.

Важливою є ідея переходу від однієї натури до іншої, яка стає шляхом досягнення істинного щастя. Для цього необхідно розуміти і відокремлювати три світи, а саме вічний світ Бога, світ людини і символічний світ Біблії. Цей комплекс ідей визначає індивідуальний підхід до самопізнання та пізнання світу, роблячи акцент на ролі людини в цьому великому спектрі буття.

1.4. Людина - центр макрокосмосу та Біблії

Учень і приятель Григорія Сковороди, Михайло Ковалинський, згадує, що на запитання про сутність філософії, мудрець відповів: «Основна мета людського існування полягає у душі, думках та серці. Кожен живе з певною метою, але не всі приділяють увагу головній, тобто не кожен займається життєвою суттєвою діяльністю. Одні присвячують своє життя фізичному благополуччю, інші — зовнішності, треті — різним органам тіла, а інші навіть бездушним речам. Філософія, або любов до мудрості, спрямована на те, щоб зробити всі аспекти життя слугами духовності, благородства та світлоти думок – це і є сутність філософії» [26].

Для Дмитра Чижевського ці слова відображають основний принцип Сковороди: життя є філософією, а філософія – це життя. Він вбачав велич Сковороди у тому, що той зробив своє життя філософією та втілював свої ідеї в життя. Однак джерелом філософії Сковороди була релігійність, а головною темою його думок стали моральні проблеми. Основне питання, на яке він шукав відповідь, - це сутність істинного щастя.

Цю тему розкриває діалог «Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті», який має підзаголовок «Товариська розмова про душевний мир». Сковорода стверджує, що «душевний мир» є синонімом істинного щастя. Він закликає дбати перш за все про «мир душевний», який включає в себе життя, здоров'я та спасіння. Григорій докладно розглядає помилкові уявлення про щастя, доводячи, що надмірні амбіції та прагнення не приносять щастя. Він підкреслює, що справжнє щастя не залежить від статусу, зовнішніх умов чи матеріального багатства, але завжди присутнє, якщо відкрити душу. Філософ порівнює його із сонячним сяйвом, яке завжди поруч, але його можна відчутти лише відкривши свою душу [26].

Сковорода підкреслює, що людина часто відмовляється від щастя, протиставляючи себе Богові, і в цьому випадку вона потребує спасіння. Таким чином, місією Сковороди стало спасіння людей, щоб пізнати щастя, необхідно

вірити в Бога та розуміти, що «весь світ складається з двох натур: видимої тварини та невидимого Бога».

«Ця невидима сутність, чи Бог, пронизує та утримує весь світ; він завжди існував, існує і завжди існуватиме» [1, с. 141]. Сковорода вважає, що Бог виявляється у трьох рівнях: у макрокосмосі (світі), у Біблії та в людині (мікрокосмосі). Подібно до макросвіту, в людині він розрізняє дві сторони: видиму та невидиму. Духовна сутність, яка є невидимою, тобто Дух, переважає над видимою, фізичною. Філософ висловлює думку, що істинна сутність людини та Бога тотожні: «Так, істинна людина та Бог - це одне і те ж» [1, с. 168]. Згідно із Сковородою, «справжня людина, рівна своєму вічному Отцеві за силами і істотою, присутня в кожному з нас, і її царство безмежне...» [1, с. 186]. Це ставить перед людиною етичне завдання - досягнути цього стану, а для пізнання «миру душевного» важливо пізнати Бога. Цей процес має бути як духовним, так і практичним, оскільки людина - це єдність душі та тіла [26].

Слова «Коли будуєш дім, будуй його для обох частин свого існування - душі та тіла. Коли дбаєш про тіло, не забувай про серце» стають актуальними в контексті пошуку істинного щастя. Сковорода вказує, що для пізнання щастя людина повинна розвинути в собі «подвійний погляд», що дозволяє реально бачити речі. Вважаючи головною етичною задачею «згоду з Богом», він стверджує, що щастя залежить від готовності підкоритися волі Божій. Такий підхід, за словами Сковороди, може заспокоїти душу та привести до щастя [26].

Однак філософ вказує, що багато людей вибирають невірний шлях, зміщуючи рабську та панівну природу в одному існуванні. Це, за його словами, призводить до ідолопоклонства, яке суперечить священній Біблії. Для Сковороди, шлях до щастя полягає в пізнанні Бога та відданні йому, у збереженні «двоїстих» природ людини та в усвідомленні видимого та невидимого. Така «згода з Богом» веде до миру та любові, до світу першородного [26].

Завершуючи свої думки, Сковорода підкреслює необхідність «подвійного бачення» та висловлює попередження щодо небезпечних стежок, які можуть

привести до нещастя. Слова «Хто з Богом згідніший, той мирніший та щасливіший» визначають, на його думку, сутність щастя. Розкриваючи помилки, які ведуть до нещастя, філософ звертає увагу на те, що вибір неспоріднених статей, протистояння природі, навчання тому, до чого не призначений, і дружба з тим, до чого не створений, призводить до руйнівного наслідку.

Відповідно до сквородинської концепції «сродності», ключ до щастя лежить на протилежному полюсі. Згідно з цією філософією, кожна людина народжена з певним призначенням, а її професія є внутрішнім покликанням. Те, що визначає людей як індивідуальні істоти, - це саме це призначення, яке впливає від Бога. За словами Сквороди, «природа та спорідненість вказують на природжене Боже благовоління та його таємний закон, що керує всім створінням». Здесь, подібно до подібного, Бог розподіляє таємство свого благословення відповідно до природженої схильності душі [26].

Скворода навчає, що кожна людина повинна слідувати своєму «власному» шляху, встановлюючи «власні» цілі, при цьому досягаючи чогось, що є загально-добрим та загально-цінним. Етичне завдання кожної людини є абсолютно індивідуальним. Скворода стверджує, що люди одночасно рівні та нерівні між собою, що відображає сутність «нерівної рівності».

У своїй алегорії про багатий водограй, Скворода підкреслює, що кожен отримує благословення від Бога відповідно до своїх можливостей. Тут різні люди, як різні посудини, отримують різні струмені благословення, проте кожен з них є однаково наповненим і однаково благословеним. Відсутність рівного розподілу є нечим іншим, як дурною ідеєю, яка протистоїть блаженній природі.

В заключенні, Скворода підкреслює, що щастя є внутрішньою реальністю, яка залежить від внутрішнього миру серця, який, в свою чергу, залежить від погодження з Богом. За його переконанням, основний крок до щастя - це пізнання себе та свого призначення [26].

Висновок полягає в тому, що за філософією Григорія Сквороди, людина виступає як центр макрокосмосу та Біблії. Вона народжується з певним

призначенням, яке визначається її внутрішнім покликанням, а це покликання виходить від Бога. Згідно із сковородинською концепцією «сродності», кожна людина має свій власний, унікальний шлях і цілі, які вона повинна досягти, слідуючи своєму внутрішньому покликанию.

Серцевина її філософії полягає в тому, що щастя знаходиться в гармонії з Богом та погодженні з внутрішнім миром душі. Щоб досягти щастя, людина повинна вибирати свій власний шлях, слідувати своїм унікальним цілям та прагненням, які є загальним благом та вартістю. Сковорода підкреслює важливість внутрішньої гармонії та відданості Богові, вказуючи, що справжня рівність полягає в різноманітності призначень та відданості власному покликанию [26].

Отже, людина, як центр макрокосмосу та Біблії, має свою унікальну роль у всесвітньому порядку, яка визначається її духовним призначенням та відношенням до Бога. Поглиблюючись у внутрішній світ людини і вибираючи своє власне покликання, вона знаходить справжнє щастя та гармонію у своєму житті.

РОЗДІЛ 2

СВІТ КУЛЬТУРИ У ТВОРЧОСТІ Г. С. СКОВОРОДИ

2.1. Особливості художньої й філософської творчості Г. С. Сковороди

Григорій Сковорода, видатний представник XVIII століття, визначається в історії української літератури як великий письменник, філософ і богослов. Його творчість, що охоплює «божественні пісні», байки, діалоги, трактати та листи, закриває еру українського бароко. Напрочуд глибокий філософ, його ім'я пов'язується з розвитком «філософії серця» і визначається як символ української духовності [7].

Сковорода, як ключова постать в історії культурного розвитку України, виконує роль утримувача культурних традицій і визначає напрямок національної свідомості. Його творчість, особливо у період бароко, є вершиною давньої української літератури. Визнаний як народний мислитель, музикант і гуманіст, Сковорода є «батьком української філософії», чия спадщина визначила розвиток літератури XIX століття [7].

Його твори, які кореняться в античній та середньовічній літературі, розглядають вічні питання про сенс життя, добро і зло, любов і ненависть. Тема щастя, яке досягається через розкриття божественної суті людини, є наскрізною для його творчості.

Сковорода мандрував Лівобережною Україною, проповідуючи свої ідеї простоти, щирості та любові. Його життєвий стиль, що включав пристойний, але простий одяг, звичайну їжу та скромний спосіб життя, доповнював його образ як народного просвітителя та мудрого філософа.

Творчість Сковороди збагатила українську літературу не лише мовною різноманітністю, але й поєднанням літературної мови з народною мудрістю. Його спадщина визначається як унікальна, а його художня проза, зокрема збірник «Байки харківські», стала важливим компонентом його філософської та педагогічної спадщини.

Григорій Сковорода, визначний філософ і письменник XVIII століття, не лише вражає своєю глибокою філософією, але і виражає свій таланти через художню творчість. Відомий своїми байками, основаними на езопівських сюжетах, такими як «Орел та Черепаха», «Жаби», «Чиж і Щиглик», і «Олениця та Кабан», Сковорода також створив оригінальні твори, що ґрунтуються на фольклорі та народних мовних елементах [7].

У своїх байках, які відзначаються глибиною і оригінальністю, він відтворює народні традиції та висловлює поетичний дух української душі. Його творчість також насичена філософськими афоризмами, які висвітлюють його глибоке розуміння життя та людської природи.

За практичними порадами, вираженими у прислів'ях та афоризмах, відзначається відома народна мудрість, що додає особливого колориту його творчості: «Краще мені сухар з водою, ніж цукор з бідною», «Хто труда не докладе, той до добра не прийде», «Добре братство краще за багатство».

Сковорода, вчитель визнаних байкарів, таких як Є. Гребінка та Л. Глібов, залишив свій слід у розвитку цього жанру. Його вплив продовжився через творчість П. Білецького, Носенка, Л. Боровиковського та інших. Він був ініціатором та піонером у створенні нової української літератури, яка розвивала гуманістичні та демократичні ідеї [7].

Сковорода не тільки проливав світло на фольклорну та поетичну спадщину, але і підняв давню українську прозу та поезію до нових висот. Його творчість стала не лише органічною частиною нового літературного напрямку, але й взяла на себе завдання вводити самотні образи простих українців у світ літератури.

Філософ вплинув на подальших письменників, зокрема на Тараса Шевченка, який взяв участь у подальшому розвитку філософських ідей Сковороди. Ідеї про людську «сродність» та внутрішній світ також віддзеркалюються в творчості Г. Квітки-Основ'яненка, який вважав Сковороду своїм учителем [7].

Таким чином, творчість Г. С. Сковороди поєднує в собі не лише філософську глибину, але й художню та народну духовність, що визначило його значущість в історії української літератури.

Століття смерті Г. С. Сковороди визначило новий етап в розкритті та розповсюдженні його творчості. Важливою подією було випускання харківським виданням у 1894 році збірки «Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д. И. Багалеем» з нагоди 100-річчя від дня його смерті. Це видання визначило академічний стандарт для інших збірок творів філософа до початку 1960-х років.

Важливим кроком у подальшому розвитку академічного видання творів Сковороди було «Повне зібрання творів», що вийшло в Харкові 1973 року. Ця збірка, випущена з урахуванням хронологічного принципу, розкривала життя та творчість філософа. У 2011 році побачила світ нова повна академічна збірка під редакцією Л. Ушкалова, яка враховувала додаткові дослідження та коментарі [7].

Творчість Г. С. Сковороди відіграла суттєву роль у формуванні прогресивних тенденцій у літературі. Його кращі традиції, такі як народність, відображення реальності, захист загальнолюдських ідеалів та боротьба з неправдою, вплинули на прогресивних письменників нової літературної епохи. Творчість Сковороди визнавали і шанували М. Коцюбинський, П. Мирний та І. Франко.

Сучасні літератори продовжують висвітлювати філософські ідеї Сковороди у своїх творах. Поети, такі як М. Івченко, М. Драй-Хмара, а також письменники В. Наріжний, Л. Ушкалов та інші, розглядають та розвивають тему самопізнання, свободи, гармонії та інших ідей філософа у сучасному контексті [7].

Таким чином, філософська спадщина Г. С. Сковороди не тільки не втрачає своєї актуальності, але й продовжує впливати на розвиток сучасної літератури, надихаючи письменників до вивчення ідей філософа та їх втілення у своїх творах.

Юрій Клен у своєму сонеті «Сковорода» вплітає філософські мотиви, що виражають єдність світобудови, любов до мудрості та прагнення до гармонії. Він розглядає шлях українського поета як мандрівку без конкретної мети, але наповнену вітром, просторами, лісами та небесами. Цей шлях, хоча й не має визначеного кінцевого пункту, стає вічним заповітом для душі, що прагне створити світ із хаосу.

Сучасні літератори, такі як Юрій Андрухович та Оксана Забужко, інтегрують образ Сковороди у свої твори, переосмислюючи його як «першого українського хіпі» чи філософа, що шукав шлях до повного розчинення в Господі. Ця тема відображається у різних аспектах сучасної української літератури, що додає нові інтерпретації філософії Сковороди в контексті сучасного світу [7].

Таким чином, літературна та філософська спадщина Г. С. Сковороди продовжує залишатися актуальною та впливовою в творчості українських письменників, що дозволяє їм відкривати нові шляхи розуміння світу та власного буття.

Творчість Григорія Сковороди має велике значення не лише в межах української традиції, але й у світовому контексті. Його поезії перекладено багатьма мовами, включаючи англійську, вірменську, грузинську, італійську, німецьку, польську, португальську, російську, словацьку, фінську, чеську, що свідчить про унікальність його місця в світовій культурі та літературі [7].

Визнаний як один із найглибших новочасних поетів-містиків, Сковорода розглядається як основоположник української «філософії серця». Його внесок у реалізацію східнослов'янської стежини осмислення реальності порівнюється з досягненнями перших отців Церкви та християнських філософів. Його творчість, навіть після століть, залишається ключовою у літературі та філософії.

Слова Папи Римського Івана Павла II вказують на християнське коріння української духовної традиції, яке вплинуло на видатних представників держави та, зокрема, на Григорія Сковороду. Зазначається, що лише людина,

проникнута християнським духом, може втілити такі високі ідеали, які виявлені у творчості Сковороди [7].

Отже, філософія, поезія та духовна спадщина Г. С. Сковороди не лише визнаються як світові культурні цінності, але й продовжують справжнім чином впливати на сучасність, переплітаючи традиційні цінності з сучасним сприйняттям світу.

Григорій Сковорода, визначний філософ і поет, в своїй творчості поєднує глибокі філософські концепції з художньою майстерністю, створюючи унікальний симбіоз таємничого світу своєї естетики. Освітлюючи філософські мотиви єдності світобудови, любові до мудрості та бажання пізнати світ, Сковорода веде читача в глибокий світ самопізнання і пошуку гармонії.

Його твори, що чутливо віддзеркалюють ідеї українського філософа, перетинають межі української традиції і здобули визнання на світовому рівні. Вони стають не лише виразом літературного бароко, але й ключовим елементом в глобальному контексті духовної традиції.

Сковорода визначається як значуща постать в українському та світовому культурному спадщині, вирізняючись глибоким розумінням любові, свободи та життя. Його творчість залишається актуальною протягом багатьох століть, будучи джерелом натхнення для поколінь.

У висновках важливо підкреслити, що творчість Г. С. Сковороди відкриває перед читачем унікальний світ, де філософська глибина поєднується з поетичною красою, створюючи неповторну мозаїку ідей і образів. Його внесок у розвиток української та світової культури неможливо переоцінити, а його спадщина продовжує вражати і захоплювати сучасне читацьке оточення.

2.2. Культура як символічний світ у творчості мислителя

Сучасна українська культура все частіше виявляється на глобальній арені, збагачуючи свої досягнення різноманітністю, унікальністю та цінністю для всесвітньої та зокрема європейської культури. Проте феномен культури, розглядуваний українськими діячами різних епох, залишається недостатньо

дослідженим у наукових працях, вкладаючи потенціал для подальших досліджень та необхідності розкриття смислового наповнення та теоретичних позицій, які відображали б український культурний світ [19].

Особливу важливість у цьому контексті має постать, стиль життя і праці Григорія Сковороди. Погляд цього мислителя на людину, світ і культуру відображає важливий період українського культурного та соціального життя. Думки Григорія Савича освітлюють не лише минуле української культури, але й її сучасність і майбутнє, розкриваючи місце української культури в європейському контексті.

Мета цієї роботи - вивчення особливостей погляду на культуру у творчості Григорія Сковороди та виокремлення основних положень його підходу до культурних питань. Для аналізу використовуються праці самого Сковороди, а також дослідження вчених, таких як С. Кримський, М. Попович, Т. Лютий та інші [19].

Особливості погляду Г. Сковороди на світ, людину і культуру виникають як результат унікальних особистісних рис, а також впливу соціального та культурного оточення, часу і простору його існування і творчості. Як філософ-мандрівника, його життя було періодом «порогового» стану, де він жив і творив на перехресті історичних епох, коли були знищені усі українські інституції та українське самовизначення. Навіть живучи в епоху Просвітництва, його вважають останнім бароковим мислителем в українській традиції. Місце його народження, село Чорнухи, розташоване на пограниччі трьох областей, символізує його пороговість і відображається на його творчості, що відзначається внутрішньою різноманітністю та невловимістю [19].

Культура, за концепцією Григорія Сковороди, володіє духовним символічним характером і є об'єднанням двох світів – світу Всесвіту та природи (макрокосму) і світу людини (мікрокосму). «... світ культури, з центром у Біблії, яка є точкою, в якій зібрана вся етична філософія людства, – це окремий світ, де відбито як людина, так і Натура-Бог» [19].

Культура має свій символічний код, що не так просто розгадати протягом життя. Як відзначав Сковорода, «... я, – сказав отшельник, – маю Технології, інструменти і стратегії реалізації наукових досліджень двох задовольень: пташиного та початку. Я завжди ловлю пташку, але ніколи не можу її зловити. У мене є тисячі шовкових і тисяча фігурних вузлів. Шукаю в них початок і ніколи не можу його розв'язати...» [19]. Цей постійний пошук та безперервна спроба інтерпретації світу та самого себе є суттю культури.

«Оскільки символ неможливо однозначно тлумачити, з погляду Сковороди, це позитивна риса символічного пізнання. Потрібно постійно щось тлумачити, інтерпретувати, реалізовувати. Треба йти далі в суть речей, не обмежуватися побіжністю». Символічне розуміння культури відкриває шлях до її глибоких сенсів, спроби знайти ті самі «початки», що вимагають наполегливої, але радісної праці, природного «сродного» труда, який задовольняє потреби як тіла, так і духу, оскільки приносить задоволення та насолоду [19]. Ця праця призводить до внутрішньої індивідуальної культури людини та культури народу. Через духовний творчий символізм культури відбувається саме пізнання світу і себе, розуміння одне одного людьми.

Сковорода, майстер слова в стилі бароко, синтезує мистецтва кількох епох – Середньовіччя, Ренесансу, і, в певному розумінні, полемізує з Просвітництвом. У творчості українського мислителя слово є рухливим і динамічним, з гуманістичною спрямованістю, із трагічною напруженістю, але водночас з вірою в майбутнє та силу людського духа. «Слово зрошує духовний простір віртуального саду Г. Сковороди й наповнює його життям» [19]. Слово виступає як носій і виразник культури. У творах Григорія Савича слово має діалогічний характер. «Сковорода застосовував у своїх творах діалогічний метод пізнання, взятий з давньогрецьких філософів Сократа і Платона. Під час діалогу відбувається зустріч різних смислів, поглядів, точок зору, перетину низької лінії дискурсу. Діалог із самим собою, по суті, складав все життя Сковороди» [19].

Отже, культура, у розумінні мислителя, має діалоговий характер, а без обміну думок вона застигає в своїй монологічності та егоїстичності. «Головне, можливо, у тому, що філософи діалогічної культури мислення визнають передусім (і завжди!) вищість думки, вищість думки над самим собою, тобто визнають найважливішу значущість саме Думки, Мислення, а не авторського „я”...» [19]. Діалог у творах Г. Сковороди має особливий характер, він – це мандри у Всесвіт з намаганням побачити та розтлумачити його таємниці.

Г. Сковорода – засновник української культурософії, його визначення культури як «другого, духовного народження людини» стало основним принципом культурософії [19].

Софійне осмислення культури, тобто таке, що відповідає принципам духовної мудрості, розглядає культуру не стільки в її матеріальному вираженні, скільки в духовно-символічному сенсі. «... культура – провідний чинник конституювання життя народу як індивідуальної іпостасі людства, розкриття його етнічного автопортрета, неповторного вираження загальнолюдського досвіду. Культура трансформує історичний досвід у знаменування цінностей життя, творчості, духу, у символічний лад спілкування, соціальних значень, вірувань та ідеалів, ієрархії найвищих людських якостей, формування світу людини за вимірами блага, правди, краси».

Г. Сковорода чудово розумів, що культура відрізняється не лише гармонійними явищами, але й може бути наповнена як красою, так і потворністю, високими прагненнями і прикладами життя, а також низькими. Софійність полягає в тому, щоб бачити головне, суттєве, справжнє, наповнювати свій внутрішній світ цим і розкривати цей шлях для інших [19].

У підсумку, можна визначити, що Григорій Сковорода зробив значний внесок у розвиток символічного підходу до культури в українській думці. Його погляд мав виражений релігійний характер. Мислитель розглядав світ символів, який відкривався в біблійних текстах, які потребують постійної інтерпретації. Важливо відзначити, що процес тлумачення символів має динамічний характер, дозволяючи бачити безліч сенсів у одному образі, події або описі.

Діалогічний характер інтерпретації символів у концепції мислителя виявляється у здатності знаходити спільні правильні тлумачення. Це визначено як основний принцип, який виправдовує і вирівнює власний егоїзм, дозволяючи відмовитися від намагань примусити інших приймати власні погляди як єдині правильні. Григорій Сковорода втілює софійний погляд на культуру, ставлячи початок українській культурософії.

2.3. Етична спрямованість вчення Сковороди

Етична спрямованість вчення Г. Сковороди визначається його глибоким переконанням, що належить навчитися життю «порядочному», оскільки це є головною суттю всіх наук та духовних зусиль. У своєму творі «Жаби», філософ висловлює думку, що «жити» – це не тільки задовольняти фізичні потреби, але й вміти жити в справжньому значенні цього слова. Стверджуючи, що більшість людей не розуміє, що таке справжнє життя, він вказує на складність навчання цьому найвеличнішому мистецтву [18].

У листі до М. Ковалинського, Г. Сковорода розкриває свою думку про важливість навчання життя. Він стверджує, що багато людей хочуть жити, але не можуть реально освоїти це найважливіше мистецтво. Мислитель зазначає, що це завдання дуже складне, і виокремлює його як основну проблему морально-етичного ідеалу у його вченні.

Г. Сковорода акцентує свою увагу на людині як об'єкті спостереження. Він реалізує антропологічний поворот, переключаючись від філософії буття до філософії людини. Вчення філософа спрямоване на будівництво філософської антропології, де ключове значення має розуміння сутності людського існування.

Аналізуючи тексти збірки «Сад Божественних пісень», можна зрозуміти, що Г. Сковорода прагне вести людину шляхом Господнім. Початок збірки з пісні «Боится народ сойти гнить во гроб...» вказує на його віру в святе та безгрішне життя, яке можна знайти лише в єднанні з Христом [18].

Для Г. Сковороди, головним завданням людини є очищення від гріхів та сполучення з Христом. Він протиставляє своє життя мирським турботам та визначає свій власний шлях до блаженства. Вибір між духовним та матеріальним стає центральним моментом його вчення [18].

Збірка пісень також висвітлює його упередження до матеріальних аспектів життя та визначає духовну мету людини – досягти небесної правди та спокою, покидаючи темний світ, який він описує як «прескверний» і «темний ад» [18].

Душа, за Г. Сковородою, не може бути задоволеною матеріальними радощами. Її призначення – горіти небесним вогнем, а не турбуватися про тлінні речі. Людина повинна «взирати на небо і обирати духовний шлях, очищаючись від скуки і тлінного світу».

Таким чином, етична спрямованість вчення Сковороди полягає у визначенні суті справжнього життя, в вірі в безгрішне і духовне, а також у виборі людиною шляху до Господа та відмові від мирських спокус.

Г. Сковорода вбачає Ісуса Христа як спасителя від смерті, від блудного світу і пекла, порівнюючи Його з пристановищем та скелею серед бурхливого життєвого моря, як це виражено в різних піснях, зокрема, в 7-й, 8-й, 14-й, 16-й, 17-й і 29-й [18].

Основними цінностями для Г. Сковороди є не матеріальні багатства та сановитість, а, навпаки, «горе, печаль, страх і мятеж,» з якими слід урізноманітнити своє життя. Він визначає справжнє щастя в бідності, спокої і волі, і це стає жеребом самого філософа, як це відображено в 12-й та 18-й піснях.

Автор вважає невинність, непорочність і чисте серце святим градом у світі, який не може бути руйнований. Він визначає «закони святого граду в особах, які люблять ворогів, віддають добро ворогам і гублять здоров'я для інших». Це стає ознакою людини, що пододала гріх, згідно із Г. Сковородою [18].

Головною метою людини для Г. Сковороди є досягнення спокою та душевної рівноваги, стримуючи неситий дух та відмовляючись від тлінного. Він закликає до «пам'яті про смерть та заснування життя на вічному, а не на тлінному», вказуючи на необхідність жити чесно, святково і чисто.

Г. Сковорода розглядає пекло як людську волю, спрямовану до хибних цінностей, і обирає тікати від світу, який він описує як «мрак, облак, вихр, тоска, кручина.» Він вбачає рятування у Христі, який стає порятунком у цьому бурхливому океані, наповненому скорботою, напастями і бідами.

Таким чином, для Г. Сковороди повнота життя полягає в радості, веселості серця і душевній рівновазі, а печаль визначається як духовна смерть. Він закликає до відмови від тлінного, наголошуючи на необхідності вибору добра та вічності, які приводять до істинного щастя і життєвої сповненості.

У «Баснях Харківських» Г. Сковорода висловлює думку, що справжнє щастя полягає в спілкуванні з Богом, незалежно від умов життя – чи то в бідності, чи то в достатку. За його переконанням, лише відділення від Бога та Його Царства може визначатися як зло, а саме це «точний центр ада і отець страстей» («Крот и линкс») [18].

Моральні вимоги Г. Сковороди вважаються надзвичайно високими і визначають шлях для обраних, що відзначається як елітарний. У порівнянні з тим, як багато людей прагнуть задовольнити матеріальні потреби, мислитель визначає іншу мету: «Возлюби путь ускій, бігай обща нрава, / Будь твоя Господь с Давидом часть...» (22-га пісня) [18].

Г. Сковорода вважає, що цінність людини полягає «не в становому... а виключно в моральному» аспекті. Він відкидає зовнішні оцінки, які ґрунтуються на матеріальних речах, і наголошує, що справжній звін і чесна душа визначаються чистим серцем та моральними якостями.

В одному з віршів мислителя є відповідь на питання «*Quid est virtus?*» – «Що таке добродіє?» Для Г. Сковороди, добродіє полягає в підкоренні гніву та інших пристрастей, відмові від поневолення тлінним речам і

світу, витримці критики від інших, житті в Бозі та піднесенні від земного до небесного [18].

Шлях до досягнення морально-етичного ідеалу для Г. Сковороди є шляхом до щастя. Він визначає життя як шлях до істинного щастя, яке доступне всім народженим, а саме щастя, що «живе во внутрішньому світі нашого серця, в мирі, узгодженому з Богом». Таким чином, філософ закликає відмовитися від тлінного і визначити цінність в доброчесності та внутрішньому спокої душі [18].

Згідно з вченням Г. Сковороди, кожна людина народжується з «зерном благодаті», яке є частиною божественного в її власній сутності. Однак це «зерно благодаті» може бути або розвинутим, або придушеним самою людиною. У своїх творах, таких як «Наркісс. Разглагол о том: узнай себе», Г. Сковорода наголошує, що ті, хто втратили зв'язок із своєю внутрішньою благодаттю, втрачають суть свого серця.

Однією з основних концепцій моральної системи Г. Сковороди є необхідність пізнання себе як образу Божого. Самопізнання, за словами філософа, повинно бути першочерговим завданням, оскільки це є ключем до розвитку духовної сутності людини. В цьому контексті, діалог «Наркісс. Разглагол о том: узнай себе» підкреслює важливість розуміння власної природи та життєвого путівника.

Самоствердження, яке, за словами Г. Сковороди, повинна пройти людина, передбачає активність і обмеження. Це включає в себе «керування душею», «приборкування поривів» та відмову від матеріального надмірності. Філософ ставить бідність як «матір'я солодкого спокою», вказуючи на важливість скромності та відмови від зайвого багатства [18].

Для Г. Сковороди, дбання про душу є найважливішим аспектом життя людини. У своїх листах, звернених до М. Ковалинського, він наголошує на важливості «пильнування чистоти... душі» та рекомендує уникати товариства негідних людей. Мислитель вважає, що обираючи товариство, людина вбирає в себе їхні духовні впливи.

Зокрема, Г. Сковорода підкреслює важливість знання грецької і римської літератури як інструменту досягнення добродетності. Це вказує на те, що для мудрості та внутрішньої гармонії важливо засвоїти духовні цінності попередніх поколінь.

Мислитель Григорій Сковорода, сконцентрований «не на зовнішньому світі, а на власних відчуттях, уявленнях та переживаннях» [1, с. 87], фокусується на вирішальних аспектах свого вчення, серед яких важливе місце приділяється морально-етичному ідеалу. Його концепція виходить з основи життя у Христі, де Г. Сковорода закликає до позбавлення від гріхів, відмови від власної волі та прагнення до чистоти совісті.

Мислитель підкреслює, що сенс життя та щастя не полягають у матеріальних благах, тривалості і владі, а в неминучості неминучих речей. Згідно з його переконанням, Бог є джерелом життя, радості, райського блаженства та солодкості, що присутні для всіх. Важливим елементом його вчення є твердження, що Бог проживає в серці людини, і для того, щоб це відчувати, необхідно позбутися злої волі.

Г. Сковорода визначає щастя людини через добродетельність. Він наголошує, що для досягнення цього стану необхідно знати, до чого прагнути: позбутися гріхів, бути скромним і жити відповідно до Христових заповідей. Одночасно він розкриває те, чого слід уникати, таких як багатства, заздрість та гордість. Підкреслення мислителя на важливості турботи про душу вказує на її визначальну роль у житті людини, що стає найважливішою завданням за його ученням.

РОЗДІЛ 3

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК І ВЗАЄМОВПЛИВ ЛЮДИНИ І КУЛЬТУРИ

3.1. Принцип «нерівної рівності» як ідеал міжособистісного спілкування

У філософії Григорія Савича Сковороди виокремлюється концепція «нерівної рівності», яка пропонує ідеал співіснування людства. Цей концепт представлений у формі фонтану, що символізує різні посудини, що наповнюються різноманітними потоками води. Сам фонтан став центральним об'єктом на п'ятсотгривневій купюрі, де портрет автора, Григорія Сковороди, супроводжує цю ідею.

Всі люди відрізняються своєю унікальною внутрішньою природою, але, за словами філософа, всі мають можливість реалізувати свій потенціал, подібно тому, як посудини наповнюються водою з фонтану. Цю можливість надає Бог, який є своєрідним «фонтаном рівності».

Сковорода писав, що Бог подібний до фонтану, який наповнює різні посудини в залежності від їхньої місткості. Таким чином, хоча люди можуть мати різні здібності, вони рівні в тому, що кожен може розвивати свої природні задатки, що визначені Богом. Це створює унікальність в кожній людині і визначає «різнопуття» їхніх шляхів у житті [8, с. 4].

У контексті загальної теми «нерівної рівності», концепція Сковороди може бути застосована до різних аспектів міжособистісного спілкування та соціокультурної взаємодії. При цьому важливим елементом є уважне врахування та захист національної ідентичності, мови і культури кожного народу, але разом з тим прагнення інтегрувати їх у глобальні процеси як рівноправну складову світової цивілізації.

Сучасне українське суспільство стоїть перед завданням визначення свого розвитку та самоідентифікації, що вимагає врахування духовних коренів та ідейно-філософських основ національної самосвідомості. Принцип «нерівної

рівності», який Григорій Сковорода вніс у свою філософію, стає актуальним у контексті міжособистісного спілкування [8, с. 4].

Реформування сучасного суспільства та правової системи, засноване на принципах прав і свобод людини, повинно враховувати як універсальні цивілізаційні засади, так і національні культурні та філософсько-правові традиції. Згідно із Сковородою, важливо не лише запозичувати правові цінності, але і переживати їх власним життям.

Життєвий шлях Григорія Сковороди слугує прикладом цілісного підходу, де між його вченням та життям немає розбіжностей. Вплив ідей Платона у філософії Сковороди, зокрема, про «спорідненість», розкривається у підході до побудови справедливого суспільного устрою. Справедливість визначається за ступенем розвиненості внутрішньої людини, а «нерівна рівність» полягає в органічній відповідності між її внутрішньою та зовнішньою природою.

Сковорода пропагує ідею «трьох світів», де врахування символічної мови Біблії сприяє пізнанню духовного початку. Ця концепція дозволяє розробити вчення про людину, де пізнання себе призводить до морального удосконалення і пошуку справедливості. Зокрема, ідея «внутрішньої людини» вказує на необхідність очищення серця та проникнення вглиб свого внутрішнього «я» [8, с. 6].

У філософії Сковороди не просто запозичено концепції «природного права» чи «суспільного договору», але створено оригінальну філософську концепцію права, спираючись на символічну релігійну онтологію. Принципи моральної автономії та справедливості впроваджуються через ідею «спорідненості» та «спорідненої праці».

У сучасному українському суспільстві важливо знаходити свій шлях розвитку та самоідентифікації, враховуючи духовні джерела та філософські витоки, які формують національну самосвідомість. Модернізація суспільства та реформування правової системи потребують визначення ціннісних орієнтирів, які відповідають національному світогляду та обґрунтовують право.

Важливість цього питання визначається не лише теоретично, але і практично, оскільки реформування правової системи повинно ґрунтуватися на універсальних цивілізаційних засадах, враховуючи при цьому національну культурну та філософсько-правову традицію.

Однією з ключових ідей, яка виходить із філософії Григорія Сковороди, є концепція «нерівної рівності». Спорідненість, яка є визначальною для обґрунтування справедливого суспільного устрою, залишається не вивченою належним чином. Сковорода відзначається не лише як вчений, але й як особистість, яка жила у відповідності до своїх філософських переконань [8, с. 5].

Життєвий шлях Сковороди слугує прикладом цілісності, коли вчення і життя не розходяться. Він віддає перевагу вченню Платона і визначає принципи справедливого соціального устрою на основі спорідненості. Суть справедливого правопорядку, визначеного за Платоном, пов'язана зі структурою людської душі і відображена у розподілі праці, де кожен займається своєю справою.

Сковорода розвиває концепцію «двох натур» та «трьох світів», враховуючи духовний початок та символічний світ Біблії. Він підкреслює необхідність пізнання внутрішньої людини через розуміння символічної мови Біблії та прагнення до морального удосконалення через «споріднену працю» [1].

У своєму підході до права, Сковорода відмовляється від західноєвропейського раціоналізму та розвиває концепцію «спорідненості» як основи справедливого суспільства. Природне право відображається через символічну релігійну онтологію, де акцент робиться на внутрішній духовній сутності права.

Спорідненість, як критерій морального вибору, стає основою для критики зовнішньої рівності, проголошеної раціоналізмом XVIII століття. Сковорода протиставляє зовнішню «рівність» ідеалу «нерівної рівності», яка надає можливість реалізації індивідуальних здібностей та право на щастя.

Таким чином, концепція «нерівної рівності» залишається важливою частиною філософії Григорія Сковороди, яка вплинула на українську духовність і залишається актуальною для розуміння ідеалів міжособистісного спілкування у сучасному суспільстві.

3.2. Утвердження духовності як адекватного середовища людського існування

Сковорода, серед різноманітних філософських концепцій, звернув увагу на етико-гуманістичну проблематику, підкреслюючи значення духовного начала у житті особистості. Для нього життя мислителя було безперервним пошуком істинного людського щастя, в якому відзначалися діалогізм і образно-символічний стиль [11].

В рамках традицій Київської Русі філософствування для Сковороди означало любов до мудрості, де мудрість сама є способом життя, ґрунтуючись на пошуках істини та відповідному житті згідно із цією істиною.

Основним принципом філософії Сковороди стало самопізнання, розуміне як процес наближення людини до Бога через внутрішнє поглиблення. Цей процес має призвести до змін у навколишньому світі та до трансформації самої людини. Відповідно до Г.С. Сковороди, самопізнання є сенсом людського існування, в результаті якого відкривається особистість та повертається до глибин свого існування [11].

Зокрема, вчення Сковороди про серце як центр душевного життя людини визначає його погляд на самовдосконалення через силу серця. Його концепція двох натур і трьох світів виокремлюється в контексті пошуку істинного щастя. Дві натури світу, визначені як видима і невидима, тілесна і духовна, тимчасова і вічна, взаємодіють і визначають основу всього існуючого. Невидима натура, яку Сковорода вбачав у Богові, стоїть в основі усього, визначає рушійну силу таємного закону всіх існуючих речей [11].

Відзначаючи протистояння двох натур, Сковорода вказував на їх нерозривність та взаємодію. Він доводив, що видима натура, чи «тварь»,

тимчасова та обмежена, в той час як невидима духовна натура є вічною і необмеженою. Його філософія відзначалася прагненням до істини та духовного самовдосконалення, покликанням до розкриття невидимих основ існування.

Живучи поруч, невидимі та видимі натури постійно знаходяться у взаємній боротьбі, де тіло вступає в конфлікт з духом, а дух з тілом. В рамках концепції двох натур, культура виступає як сфера виявлення другої, невидимої натури, де дух знаходить вияв. Цей символічний характер культури особливо відзначається у роздумах Сковороди про Біблію як символічний світ. Таким чином, Г.С. Сковорода висловлював специфічне розуміння суті двох натур, враховуючи його власне тлумачення Бога.

Сковорода, відходячи від пантеїстичних концепцій, визнавав Бога як природу, переносячи його з небес у світ речей, але одночасно розмежовував духовне, божественне та тілесне. Він розглядав Бога, невидиму природу, як іманентного в речах, залишаючись незмінним та недосяжним, «завісою сокровенною и дверью затворенною». Щоб досягти Бога, людині слід перейти межу, яка відокремлює невидиму природу від видимої.

Вчення про дві натури взаємодіє з основоположним концептом триподілу світу в творчості Г.С. Сковороди. Його філософія визначала усе існуюче як три види буття - великий (макрокосм), малий (мікрокосм) та символічний (Біблія).

Вчення Сковороди про людину як мікрокосму виходило з ідеї єдності людини та всесвітньої космічної субстанції, де вона сприймалася як відтворення макрокосму в менш досконалій формі. Цей погляд активно розроблявся в різні періоди, і як в Західній Європі, так і в українській думці. Однак, на відміну від інших, Сковорода виділяв цю концепцію в рамках своєї унікальної філософії.

Біблія для Г.С. Сковороди стає окремим світом, що розкриває сутність надприродної реальності через символічний вимір. Сучасний погляд може розглядати цей символічний світ як культурний контекст. Культура, за допомогою своїх символів, може вдосконалити людину, підняти її духовність і сприяти збагненню невидимої натури – Бога [19].

За вченням Г.С. Сковороди, в людині існують дві сутності: земне тіло і духовне, таємне, вічне тіло. Останнє є ключовим для формування істинної людини, що стає центром, де зливаються всі символи макрокосму та Біблії. Самопізнання, на відміну від західних концепцій, спрямоване на збагнення невидимої природи в людині, що є шляхом досягнення Бога. Ця ідея пов'язана з третім символічним світом - світом символів або Біблії, який відкриває можливість зустрічі Бога людині.

Символічний світ Г.С. Сковороди можна розглядати як культуру, яка виявляє загальний сенс та сприяє зустрічі іманентного та трансцендентного. Культура, як і Біблія, потребує символічного розуміння, де кожен символ має завести до пізнання невидимого. Такий підхід дозволяє перетворити невидимий світ на видимий і зрозумілий [19].

Ідеї про дві природи та три світи для Сковороди стають складовими частинами важливішої концепції, яка досліджує умови досягнення правди, справедливості, щастя та свободи. Етична спрямованість філософії Сковороди полягає в інтенсифікації внутрішнього життя людини, яке знаходить вираження в принципі «спорідненої праці».

Згідно із Сковородою, шлях до щастя лежить у самопізнанні, спрямованому на розуміння власної сутності та Бога. Серце виступає як орган самопізнання, концентруючи енергію саморозвитку. Це духовна субстанція, яка є основою людського буття і джерелом життєдіяльності. Серце ототожнюється з Богом, що визначає метафізичний аспект його розуміння, де досконале серце є результатом внутрішнього перетворення та пошуку істинного духовного начала.

Результатом філософських досліджень та життєвого пошуку Г.С. Сковороди стало розроблене ним вчення про щастя. У своїй концепції він розглядав щастя як стан, що визначається незалежністю від зовнішніх умов існування та душевним спокоєм. Його філософія глибоко переплетена з особистим життям та спрямована на підтримку духовності як адекватного середовища людського існування.

Ідеї Г.С. Сковороди визначалися особливим підходом до соціального світу та його відношенням до сучасної цивілізації. Він підкреслював важливість духовної активності індивіда, при цьому не обов'язковою його соціальною активністю. У своєму світогляді український філософ виступав у протистоянні до сучасної соціальної організації і культури, водночас не прагнучи тотально змінити існуючий порядок чи підпорядковувати його конкретній ідеологічній системі.

Для Сковороди важливішим був автономний індивід, який розуміє події навколо. Відповідно до його уявлень, цей індивід повинен будувати все, що стосується сфери духу, а саме культури. Головна мета людини в його філософії - володіти духовними цінностями, намагаючись досягти істинного щастя. Відмова від сучасної цивілізації для нього означала не втечу від реальності, а намагання сформувати та вирощувати в собі справжню реальність - реальність духу, що визначається як культура.

У висновку можна підкреслити, що концепція Г.С. Сковороди про утвердження духовності як адекватного середовища людського існування є глибоко проникливою та унікальною. Філософ розглядав духовність як основу для досягнення щастя та визначення життєвого сенсу. Відмова від сучасної цивілізації у його трактуванні означала не уникнення реальності, а визнання необхідності формування в собі власної реальності, що ґрунтується на духовних цінностях.

Сковорода пропонує індивіду перейти від зовнішнього світу до внутрішнього, акцентуючи увагу на розвитку духовності та самопізнанні. Його учення підкреслює значення автономії особистості та розуміння власної природи, щоб утверджувати культуру та духовні цінності. Це сприяє досягненню істинного щастя, роблячи духовність адекватним середовищем для повноцінного існування людини.

3.3. Культура як реальність духу.

У творчій спадщині Г.С. Сковороди міститься філософське обґрунтування вектору та траєкторії розвитку української культури. Шляхом аналізу релігійно-філософських систем минулого та сучасності, він створив унікальну транскрипцію моделі християнської культури.

Сковорода визнавав Бога як першооснову світу та його культури. Він вважав заглиблення у душу людини вищим ступенем пізнання, а кінцевим ідеальним результатом - досягнення єднання душі з Богом. Це утвердження духовного осмислення світу покладено в основу ментальності українця, яке відоме як «премудрість».

Спрямованість цього філософського знання на внутрішній світ людини визначає пріоритет заглиблення у внутрішній світ людини. Цей тип пізнання називається «премудрістю» чи, за словами Платона, «першою філософією». Сучасно це частіше визначається як феноменологізм та екзистенційність, де «Я» особистості комунікує із собою.

Роль та місце Г.С. Сковороди визначальні для української культури, оскільки саме він виокремлював Божу «премудрість» як основу. Він розширив філософію «серця», де мудрість стала інструментом розгадування таємниці людського буття. Цю філософію розвив і П. Юркевич, який вважав метод споглядальності суттєвою ознакою української філософії, спрямованої на дослідження суб'єкта пізнання та відновлення філософії «серця».

Філософська концепція культури Григорія Сковороди визначається як своєрідний «місток» між «реабілітованою» культурою та осмисленням її досягнень в контексті сучасності. За словами видатного українського інтелектуала ХХ століття Д. Чижевського, Сковорода є останнім представником українського духовного бароко, а водночас, українським «перед романтиком». Бароко та романтика відзначаються найсильнішим впливом на український дух, і саме ці періоди найбільше вплинули на світогляд українців [3].

Традиціоналізм стародавньої української духовної культури є основою філософсько-культурної концепції Сковороди. Ключове поняття «сродність» увібралося в горизонт очікувань українського барокового богомислення. Його ідея про людські «разнопуття» активно обговорювалася в інтелектуальних колах української культурології XVIII століття.

Сковорода суттєво вплинув на розвиток новітньої української культури, ставши значущим духовним феноменом в європейській культурній парадигмі. Іван Котляревський, вважаючи себе «учнем Сковороди», втілював етичні та світоглядні установки філософа у фіналі «Наталки Полтавки». Також великий вплив Сковороди відзначають Тарас Шевченко та інші представники української літератури [8]. Сковорода став істотним джерелом інспірації для їхньої творчості, а його поняття, такі як «сродність» та «добро», продовжують формувати культурні ідеали в українському суспільстві.

Погляд Григорія Сковороди на світ, людину і культуру виникає як результат унікальних відмінностей його внутрішнього світу та впливів соціального, культурного оточення, а також часового та просторового контексту його життя і творчості. Український мандрівний філософ функціонував в перехідний період між двома історичними епохами, коли українські інституції та культурні цінності були під загрозою знищення [1]. Вважаючись останнім бароковим мислителем української традиції, Сковорода жив у період Просвітництва, полемізуючи з його ідеями. Його місце народження в селі Чорнухи, розташованому на перетині трьох областей України, символізує його пороговий стан історично, географічно і культурно [2].

Культура, за Сковородою, має духовний символічний характер, об'єднуючи світ Всесвіту та світ людини. Цей світ культури відображає етичну філософію людства, зосереджену в Біблії, та включає в себе і людину, і Натуру-Бога [3]. Символічний код культури, непростий для розуміння, вимагає безперервного тлумачення і інтерпретації, які Сковорода порівнює із силками та вузлами, що ніколи не розпускаються [4].

Процес інтерпретації символів культури є постійною працею, яка веде до внутрішньої індивідуальної культури людини та культури народу. Через діалоговий характер слова, Сковорода прагне до взаєморозуміння та розкриття глибинних сенсів, вказуючи, що «слово зрошує духовний простір віртуального саду Г.Сковороди й наповнює його життям» [7]. Діалог, що має місце в культурі, визначає її характер, і без обміну думок вона застигає в своїй монологічності та егоїстичності [8].

Сковорода, майстер барокового слова, використовує діалогічний метод пізнання, який взяв у давньогрецьких філософів Сократа і Платона. Діалог як зустріч різних смислів та точок зору визначає культуру в розумінні мислителя, де думка має перевагу над авторським «я» [1]. Цей діалоговий метод є постійним пошуком інтерпретацій світу та таємниць культури, намаганням побачити і розтлумачити їх разом [5].

Отже, Сковорода розглядає культуру як динамічний процес діалогу, що охоплює символічний світ Всесвіту та світ людини, і його слово, як виразник культури, наповнює духовний простір індивіда та суспільства.

Григорій Сковорода визначається як основоположник української культурософії, впроваджуючи принцип «другого, духовного народження людини» як основний принцип своєї культурно-філософської концепції [9]. Його уявлення про культуру, як «другий шлях духовного переосмислення людини», стало ключовим для розвитку культурософії [9].

Сковорода сприймав культуру як феномен, що має духовно-символічний сенс, а не лише матеріальний вираз. Він вважав, що культура є провідним чинником у формуванні індивідуальної іпостасі людства, що виражає етнічний автопортрет і трансформує історичний досвід у цінності життя, творчості та духу [10, С. 185]. Для Сковороди, культура була символічним ладом спілкування, який визначав соціальні цінності, вірування та ідеали.

Важливим аспектом Сковороди було усвідомлення різноманіття культури, яка може бути як гармонійною, так і контрастною. Його підхід до

культури полягав в тому, щоб розглядати головне, сутнісне, істинне, і заповнювати цим свій внутрішній світ, щоб розкрити цей шлях іншим [10].

Його думка мала великий релігійний контекст, і він розглядав світ символів через біблійні тексти, які слід інтерпретувати. Процес тлумачення символів для Сковороди був динамічним, де образи, події та описи можна було розглядати з безліччю сенсів. Його метод інтерпретації мав діалогічний характер, де знаходження спільної правди було ключем, що долає власний егоїзм та намагання наводити свій погляд як єдиний правильний [1]. Г. Сковорода зробив свій власний внесок у формування софійного підходу до культури та завдав поштовх для розвитку української культурософії.

У висновку можна зазначити, що в поглядах Григорія Сковороди культура виступає як реальність духу, яка перетинає матеріальний та духовний світи. Його уявлення про культуру засноване на символічному підході, де основним завданням є розкриття духовно-символічного сенсу, а не лише матеріальної виявленості.

Г. Сковорода визначав культуру як «друге, духовне народження людини», вказуючи на важливість її впливу на формування індивіда та сприяння його духовному розвитку. Культура в трактуванні Сковороди виявляється як трансформатор історичного досвіду в цінності життя, творчості, духу та соціальних уявлень.

Символічний підхід до культури відкриває для нас різноманіття її проявів, як гармонійних, так і конфліктних. Сковорода підкреслював важливість бачення сутнісного, головного в культурних проявах, спонукуючи людей заповнювати свій внутрішній світ цими цінностями та відкривати цей шлях для інших.

Також важливо відзначити, що Г. Сковорода вніс значний внесок у розуміння культури через призму релігійного контексту та символіки. Його діалогічний підхід до інтерпретації символів стимулює пошук спільної правди та подолання власного егоїзму в процесі розуміння світових та культурних явищ.

Отже, культура в поглядах Г. Сковороди виступає як духовна реальність, яка формує і трансформує життєві цінності та сприяє розвитку індивіда через символічне сприйняття світу.

ВИСНОВКИ

У ході , дослідження ми прийшли до висновків, а саме: філософія Г. Сковороди, яка визначалася принципом самопізнання та унікальним підходом до життя. Сковорода втілює ідею свободи, постійного пошуку істини, ставши філософським лідером свого часу. Його творчість глибоко рефлексує над проблемами духовності та душевного життя людини.

Видатний філософ визначав людину як мікрокосм, об'єднуючи в собі тлінне та нетлінне. Його концепція двох народжень вказує на важливість духовного розвитку та самопізнання. Центральне значення серця в його вченні підкреслює перевагу духовної сутності над фізичною.

Філософія Сковороди ґрунтується на концепції трьох світів і двох натур, визначаючи важливість і взаємозв'язок матеріального та духовного. У своїх творах він підкреслює, що невидима натура (Бог) є основою всього і таємницею у всіх речах.

Принцип самопізнання в філософії Г. С. Сковороди є не лише теоретичною концепцією, але й практичним керівником для досягнення гармонії з собою та виявлення своєї унікальності в житті

Сковорода вважав, що спасіння людей полягає у вірі в Бога та розумінні, що справжнє щастя приходить через духовний розвиток. Його байки, насичені філософськими афоризмами, відтворюють народні традиції та виражають поетичний дух української душі.

Культура за концепцією Сковороди є об'єднанням світу Всесвіту та світу людини, володіючи духовним символічним характером. Його концепція «нерівної рівності» пропонує ідеал співіснування різних аспектів людства. Бог визнавався Сковородою як першооснова світу, а духовне осмислення світу він вважав найвищим ступенем пізнання.

Філософська спадщина Сковороди слугує ключовим елементом, навколо якого обертається дослідження, адже вона включає в себе його унікальні

погляди на сутність людської ідентичності, роль освіти та саморозвитку, а також взаємодію з культурним середовищем.

Отже, філософія Г. Сковороди внесла вагомий внесок у розвиток української культури та освіти, а його ідеї про самопізнання, духовний розвиток та взаємозв'язок матеріального і духовного залишаються актуальними і в сучасному контексті.

У виснову важливо підкреслити, що творчість Г. С. Сковороди відкриває перед читачем унікальний світ, де філософська глибина поєднується з поетичною красою, створюючи неповторну мозаїку ідей і образів. Його внесок у розвиток української та світової культури неможливо переоцінити, а його спадщина продовжує вражати і захоплювати сучасне читацьке оточення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Дві натури та три світи». URL: <https://izi.travel/ru/0c87-dvi-naturi-ta-tri-sviti/uk> (дата звернення: 21.01.2024).
2. «Незвична» філософія Григорія Сковороди. *Національний університет» Острозька академія»*. URL: <https://www.oa.edu.ua/ua/info/news/2012/11-22-1> (дата звернення: 21.01.2024).
3. «Спорідненість» як головна ідея філософії права Григорія Сковороди. URL: <https://s.3k.group.ua/article/sporidnenist-yak-holovna-ideya-filosofiyi-prava-hryhoriya-skovorody> (дата звернення: 21.01.2024).
4. Горський В. Григорій Сковорода як тип українського інтелігента. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/769944c8-2df5-4c3a-ac60-66010cfc6848/content> (дата звернення: 20.01.2024).
5. Грибовська М. Вчення про “істинну людину” Григорія Сковороди як філософське підґрунтя елітарності. URL: http://fs-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/18_2016/23.pdf (дата звернення: 20.01.2024).
6. Григорій Сковорода – ідейна спадщина і сучасність. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/6037> (дата звернення: 21.01.2024).
7. Григорій Сковорода: предтеча нової української літератури. *Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека*. URL: <https://www.lib.dp.ua/?do=ukrainica&lng=1&id=5&idg=31> (дата звернення: 21.01.2024).
8. Гула Р.В. Українська культура, погляд крізь сторіччя: Сковорода і сучасна українська культурологія. Полтава : Нац. ун-т ім. Юрія Кондратюка, 2022. с. 4-10.
9. Знакова постать Григорія Сковороди в українській культурі. *ЗВО «Подільський державний університет»*. URL: <https://www.pdatu.edu.ua/news-13/znakova-postat-hryhoriia-skovorody-v-ukrainskii-kulturi.html> (дата звернення: 21.01.2024).
10. Козій Д. Три аспекти самопізнання у Сковороди. 1972. с. 66-78.

11. Концепція „внутрішньої” людини в містичній антропології Г.С. Сковороди. *Medievist*. URL: https://www.medievist.org.ua/2014/06/blog-post_25.html (дата звернення: 21.01.2024).
12. Кравець М. Роль та значення самопізнання в людському мисленні в античний період (класична доба). Київ.: НПУ, 2008. с. 127-136
13. Кравченко К. Концепція самопізнання Г.Сковороди як опора в процесі осмислення та самоідентифікації сучасним українцем самого себе. URL: <https://ntsa.npu.edu.ua/images/doc/zbirnyk-osvita-i-nauka-2015-full.pdf#page=58> (дата звернення: 20.01.2024).
14. Людина і смисл її життя у творчості Г. Сковороди. *Український Педагогічний журнал*. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/617/579> (дата звернення: 21.01.2024).
15. Остапчук Г. О., Кравченко К. Г. Проблема самопізнання сучасного українця через призму філософії Сократа та Г. Сковороди. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/22929/Nchnpu_7_2015_33_33.pdf?sequence=1 (дата звернення: 19.01.2024).
16. Паласюк Г. Самопізнання Г. Сковороди як шлях до єднання з природою для досягнення щастя. Львів, 1999. Вип. 1. с. 38-44
17. Подвижництво Григорія Сковороди: «Воля дужча за всяку неволю» -Український Світ. *Український Світ*. URL: <https://ukrsvit1.com.ua/kultura/vykhovannia-j-osvita/10799.html> (дата звернення: 21.01.2024).
18. Релігійно-інформаційна служба України. Ідея толерантності в етиці Григорія Сковороди - РІСУ. URL: https://risu.ua/ideya-tolerantnosti-v-etici-grigoriya-skovorodi_n39751 (дата звернення: 21.01.2024).
19. Символічний світ культури Григорія Сковороди. *Матеріали конференцій МЦНД*. URL: <https://archive.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/444/453> (дата звернення: 21.01.2024).
20. Сковорода Григорій Савич: Біографія на УкрЛібі. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/bio/printit.php?tid=1677> (дата звернення: 21.01.2024).

21. Учення Сковороди про дві натури і три світи: MegaLib.com.ua. *Електронна бібліотека онлайн MegaLib.com.ua.* URL: http://megalib.com.ua/content/3743_Ychennya_Skovorodi_pro_dvi_natyri_i_tri_sviti.html (дата звернення: 21.01.2024).
22. Феномен Григорія Сковороди. *Matrix-info.* URL: <https://matrix-info.com/fenomen-grygoriya-skovorody/> (дата звернення: 21.01.2024).
23. Філософія Григорія Сковороди в контексті людиноцентризму. *Вісник Національної академії педагогічних наук України.* URL: <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/288/351> (дата звернення: 21.01.2024).
24. Філософський світогляд “Справжньої праці” Г.С.Сковороди. Реферат. *Освіта.UA.* URL: <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/philosophy/13098/> (дата звернення: 21.01.2024).
25. Чернега М. Проблема духовності людини у творчості Г.С. Сковороди. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/11278/1/NRMSE2018_V3_P393-394.pdf (дата звернення: 20.01.2024).
26. Ладика Р. Філософія щастя Григорія Сковороди. URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0GXcy1VJA9xPhExEk43CA2XN7XEGN2EJMwsqTQ9HKcmtxxmtvXNs7kG5utKJzr5Sfl&id=100051820815828&locale=hi_IN (дата звернення: 21.01.2024).